

การถือครองที่ดินในพื้นที่อำเภอตราด จังหวัดตราด: ปัญหาความขัดแย้งและทางเลือก
การแก้ไขปัญหา

Land Possession in Trat Bay, Trat Province: Problems and Solutions

สกฤติ อิศริยานนท์ (Sakrit Isariyanon)¹

ชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์ (Chayaporn Chaturapornprakit)²

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Asst. Prof. Dr., Lecturer at Department of Political Science, Faculty of Political Science and Law,

Burapha University

²อาจารย์ประจำภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Lecturer at the Department of Public Administration, Faculty of Political Science and Law,

Burapha University

E-mail: chayapon@go.buu.ac.th

Received: 2 March 2021

Revised: 13 July 2021

Accepted: 14 July 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาทบทวนสภาพปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการถือครองที่ดินในพื้นที่อำเภอตราด จังหวัดตราด 2) เพื่อนำเสนอทางเลือกให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายหรือมาตรการในการจัดการปัญหาความขัดแย้งประเด็นปัญหาที่ดิน พื้นที่อำเภอตราด จังหวัดตราดการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลอยู่ 3 วิธีการ คือ 1) การศึกษาจากเอกสาร 2) การสัมภาษณ์ และ 3) การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า สภาพปัญหาที่ดินของพื้นที่อำเภอตราด จังหวัดตราด ถือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมา เนื่องจากจากความขัดแย้งเกี่ยวกับการถือครองที่ดินของระบบและการจัดการเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินนับตั้งแต่ในอดีต รวมถึงนโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐ โดยมีปัญหาที่สำคัญใหญ่ 2 ประการ ได้แก่ 1) สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการทับซ้อนของสิทธิในการถือครองที่ดิน คือ ปัญหาพื้นที่ทับซ้อน

สกฤติ อสิริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

ของประชาชนและการบุกรุกกับที่ดินของรัฐ ปัญหาพื้นที่ทับซ้อนของประชาชนกับที่ดินของนายทุน ปัญหาการครอบครองที่ดินโดยไม่ถูกต้อง ปัญหาไม่มีที่ดินทำกินของประชาชน ปัญหาที่ดินหลุดมือ และปัญหาพื้นที่แนวเขตการปกครองทับซ้อนกับที่ดินของประชาชน 2) สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เชื่อมโยงเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ได้แก่ ปัญหาเรื่องการใช้ที่ดินทับซ้อนระหว่างประชาชนกับรัฐ ประชาชนกับนายทุน ปัญหาการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน และผลการศึกษาจากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ทางเลือกในการขับเคลื่อนในการแก้ไขปัญหาโดยการจัดการทรัพยากรร่วมกันภายใต้การขับเคลื่อนในลักษณะภาคีเครือข่ายสาธารณะ รวมไปถึงรัฐควรมุ่งนำแนวคิดยุทธธรรมชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเข้ามาใช้ในการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของความร่วมมือของชุมชน เป็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาที่ดินร่วมกับประชาชนในพื้นที่เพื่อลดความรุนแรงลง

คำสำคัญ: การถือครองที่ดิน ยุติธรรมชุมชน จังหวัดตราด

Abstract

This article aims to review the condition of land conflicts and to propose alternative solutions to land problems in Trat Bay area, Trat Province. This qualitative consisted of three types of data collection methods: 1) the document reviews, 2) the interviews, and 3) the non-participant observations. The results of the study according to objective 1 revealed that the condition of land problems in the Trat Bay area, Trat Province was a long-standing problem due to problems in the system and management of the a land ownership from the past to present, including various government policies which were two major problems: 1) Conditions of problems and conflicts related to the overlapping of the right to own the land, namely the problem of overlapping areas of the people and the encroachment of the state's land, the problem of overlapping areas of the people and the land of the capitalists, and the problem of illegal land ownership, the problem of having no land to cultivate, the land problem of administrative boundaries overlapping with people's land, 2) the problem conditions and conflicts related to land use that included the issues of overlapping land use between people and the state, people and capitalists, resource management issues related to land, and the finding of the study from objective 2 revealed that driving alternatives in solving problems by managing resources of public networks, including adopting the concept of community justice in resource management based on community cooperation which was considered as an alternative solution of the land problem, as well as the cooperation with local people to reduce any other violence.

Keywords: Land possession, Community justice, Trat province

บทนำ

ที่ดินถือเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตที่สำคัญของมนุษย์มานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งที่อยู่อาศัยของมนุษย์รวมถึงสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ โดยในมุมมองของนักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political economy) “ที่ดิน” ถือเป็นตัวการหนึ่งซึ่งสร้างส่งผลกระทบต่อพลวัตและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคมด้วย เนื่องจากที่ดินเป็นปัจจัยหนึ่งในการผลิตที่สำคัญของมนุษย์ (ทั้งภายในสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม) ภายหลังจากที่สังคมเกิดระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินขึ้น จึงก่อให้เกิดพลวัตของสภาพปัญหาและความขัดแย้งของผู้คนในสังคมขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมแบบทุนนิยมได้ผลักดันให้มูลค่าและความต้องการในที่ดินเพิ่มสูงขึ้น การแข่งขันในตัวกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นทรัพยากรประเภทที่มีอยู่อย่างจำกัดจึงเกิดขึ้น และนำไปสู่พลวัตของความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม ปัญหาที่ดินถือเป็นปัญหาหนึ่งที่สำคัญยิ่งต่อมนุษย์ทุก ๆ คนในสังคม เนื่องจากที่ดินเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เช่น การเป็นที่ทำการผลิต การเป็นที่อยู่อาศัย หรือการเป็นที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวัน เป็นต้น แต่ด้วยการพัฒนาที่นำไปสู่การสร้างปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในสังคมทั้งทางด้านนิติการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จึงทำให้ปัญหาที่ดินเกิดขึ้นตามมา

สถานการณ์ภาพรวมที่ดินภายในประเทศไทย สามารถพบเห็นถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ยังกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนส่วนน้อยภายในสังคมทั้งที่เป็นนักธุรกิจ นักการเมือง ข้าราชการ และองค์กรภาครัฐ คิดเป็นจำนวนผู้ถือครองที่ดินร้อยละ 10 ที่มีจำนวนถือครองที่ดินมากกว่าร้อยละ 60 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนประชาชนในส่วนใหญ่ร้อยละ 90 (กลุ่มคนส่วนใหญ่ของประเทศ) มีจำนวนถือครองที่ดินเพียงร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการกระจุกตัวของการถือครองที่ดิน (ดวงกมล เลาวกุล, 2557) ทำให้การบุกรุกพื้นที่ที่ดินที่เป็นของรัฐ ซึ่งรัฐได้สงวนหรือหวงห้ามไว้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

จากปัญหาที่ดินดังกล่าว เครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป ได้วิเคราะห์ถึงสถานการณ์ปัญหาเกี่ยวกับที่ดินภาพรวมในระดับประเทศของไทย รวมถึงปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน สามารถวิเคราะห์และจำแนกออกได้เป็นปัญหาที่สำคัญ 6 ประเด็น ดังนี้ (เครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป, 2556)

1. ความขัดแย้งเรื่องแนวเขตที่ดินระหว่างหน่วยงานของรัฐ และประชาชน จากกรณีการบุกรุกพื้นที่สงวนของรัฐนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้มีอิทธิพลและนายทุนขนาดใหญ่ และปัญหาขัดแย้งเรื่องแนวเขตนั้นเป็นข้อพิพาทระหว่างรัฐกับประชาชนและเอกชนกับเอกชน

สถิติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

2. ปัญหาการกระจายการถือครองที่ดิน และการไม่ทำประโยชน์ในที่ดิน ภายใต้ระบบที่ดินสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้ ก่อเกิดมูลค่าการแลกเปลี่ยนในที่ดินขึ้น จึงทำให้ผู้มีโอกาสเข้าถึงข้อมูล นายทุนและผู้มีอำนาจจึงมีการกว้านซื้อและสะสมที่ดินเป็นจำนวนมากเพื่อการเก็งกำไร และก่อเกิดการทิ้งร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ในที่ดินอย่างเต็มที่

3. การไร้ที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัย อันเป็นผลจากการมุ่งพัฒนาประเทศสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมและบริการโดยรัฐ ทำให้เกิดสภาพการละเลยการให้ความสำคัญต่อภาคการเกษตร ส่งผลให้เกษตรกรส่วนหนึ่งเกิดภาวะหนี้สินและต้องสูญเสียที่ดินทำกิน อันเนื่องมาจากความล้มเหลวในภาคการผลิต รวมถึงผลกระทบจากการเปิดการค้าเสรีที่ส่งผลให้ราคาสินค้าเกษตรหลายชนิดในท้องตลาดมีราคาตกต่ำ

4. ปัญหาชุมชนแออัด ไม่มีและไม่มีมั่นคงในที่อยู่อาศัย

5. ปัญหาการบริหารจัดการที่ดิน อันเนื่องมาจากสาเหตุของความไม่เป็นเอกภาพในเรื่องการจัดการทรัพยากรที่ดินในหน่วยงานของรัฐและราชการ

6. การสูญเสียพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำการเกษตร การสูญเสียพื้นที่ซึ่งเหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรมเนื่องจากการใช้ที่ดินผิดประเภท

การแก้ไขปัญหาที่ดินของภาครัฐส่วนหนึ่ง คือ การออกมาตรการทางกฎหมายเพื่อกำหนดเขตการใช้ที่ดิน ไว้หลายฉบับ รวมทั้งมติคณะรัฐมนตรีอีกหลายกรณี สืบเนื่องจากการมีกฎหมายและมติคณะรัฐมนตรีจำนวนมากนั้น ส่งผลให้มีแนวเขตที่ดินจำนวนมากที่ประกาศตามกฎหมายและมติคณะรัฐมนตรีแต่ละฉบับประกอบกับแผนที่แนบท้ายประกาศแต่ละฉบับมีมาตราส่วนที่แตกต่างกัน โดยการสำรวจจังหวัดในพื้นที่หนึ่ง แต่มีการใช้แนวเขตที่ดินจากกฎหมายฉบับอื่นซึ่งไม่ตรงกับสภาพพื้นที่ที่แท้จริงหรืออธิบายความได้ว่าเป็นการใช้หรือนำกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องมาใช้ในการวางแนวเขตที่ดินนั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่ารัฐพยายามแก้ไขและดำเนินการทางนโยบายและกฎหมายหลายกรณีเพื่อทำให้ปัญหาดังกล่าวลดลงและแก้ไขปรับปรุงกฎหมายที่เป็นอุปสรรค เมื่อภาครัฐมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายจึงจำเป็นต้องดำเนินการขับไล่ จับกุม ฟ้องร้อง และลงโทษ จนเกิดเป็นคดีข้อพิพาทระหว่างรัฐกับประชาชนมากขึ้น

จังหวัดหวัดตราด เป็นจังหวัดชายแดนสุดฝั่งทะเลตะวันออก มีรูปร่างลักษณะคล้ายหัวช้าง อาณาเขตด้านชายแดนติดกับประเทศกัมพูชาทั้งทางบกและทางทะเล ยาว 330 กิโลเมตร มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นเมืองเกษตรกรรม การประมง การท่องเที่ยวทางทะเลและการค้าชายแดน มีต้นทุนทางสังคมสูง ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีลักษณะภูมิประเทศแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ อาณาบริเวณที่เป็นแผ่นดิน ภูเขา พื้นน้ำ และทะเล โดยเฉพาะพื้นที่ราบต่ำชายฝั่งทะเลและพื้นที่ทะเล ซึ่งประกอบด้วยหมู่เกาะต่าง ๆ 52 เกาะ มีป่าชายเลนอย่างหนาแน่น เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์น้ำและแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด (สำนักงานจังหวัดตราด, 2560) โดยชุมชนในบริเวณชายฝั่งเป็นชุมชนที่ดำรงชีวิตและมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ผูกติดอยู่กับทรัพยากรชายฝั่งและทะเลโดยตรง และส่วนหนึ่งไม่ได้

เป็นเจ้าของที่ดินหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเล

พื้นที่ภูมินิเวศน์อ่าวตราด จังหวัดตราด จึงเป็นพื้นที่หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพปัญหา ความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมเกี่ยวกับการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน สภาพปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย รวมถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาทบทวนสภาพปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการถือครองที่ดินในพื้นที่อ่าวตราด จังหวัดตราด
2. เพื่อนำเสนอทางเลือกให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายหรือมาตรการในการจัดการปัญหาความขัดแย้งประเด็นปัญหาที่ดิน พื้นที่อ่าวตราด จังหวัดตราด

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ได้กำหนดพื้นที่อ่าวตราด จังหวัดตราด ได้แก่ ตำบลเกาะหมาก ตำบลห้วยแร้ง โดยเป็นการศึกษาในช่วงเวลา พ.ศ. 2555 – 2559 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาดังกล่าวสามารถสะท้อนสภาพปัญหาของกรรมสิทธิ์ในที่ดินของประชาชนและภาครัฐ ตลอดไปจนสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องเชื่อมโยงไม่ว่าจะเป็นในเรื่องที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อมกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนการเกิดขบวนการในการพยายามขับเคลื่อนเพื่อการแก้ไขปัญหาย่างยั่งยืน

วิธีการในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 วิธีการ คือ 1) การศึกษาจากเอกสาร เป็นการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรองที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปัญหาที่ดิน การจัดการทรัพยากรร่วม และการจัดการความขัดแย้ง 2) การสัมภาษณ์ ในการสัมภาษณ์จะใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or Guided Interview) โดยเป็นการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-informants) และการเสวนากลุ่ม (Group Interview) ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มภาคประชาสังคม กลุ่มประชาชน กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ และ 3) การสังเกต จะเป็นการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ซึ่งเป็นการให้ข้อคิดเห็น ข้อมูลสภาพพื้นที่พิกัด และสังเกตการณ์ดำเนินกิจกรรมในพื้นที่กรณีศึกษา โดยการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ที่ได้จากการเก็บ

สถิติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

รวบรวมข้อมูลทั้งเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์ เพื่อให้ข้อมูลมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ และนำข้อมูลที่ได้นั้นมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะ วิเคราะห์ตีความ และนำเสนอรายงานผลการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม และแนวคิดยุติธรรมชุมชนกับการจัดการความขัดแย้ง เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ปรากฏการณ์ สาเหตุที่เลือกใช้แนวคิดทั้งสอง เกิดจากฐานคิดที่ว่า ที่ดินเปรียบเสมือนทรัพยากรร่วมประเภทหนึ่ง โดยการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะเป็นทรัพยากรร่วมหรือสาธารณะให้เกิดประโยชน์สูงสุด จำเป็นต้องเปิดพื้นที่ให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับทรัพยากร ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลหรือชุมชนเข้าร่วมจัดการทรัพยากร หลักคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดยุติธรรมชุมชน ที่ต้องการให้ชุมชนในฐานะสถาบันหนึ่งในทางสังคม มีบทบาทในการไกล่เกลี่ยหรือยุติข้อพิพาทรูปแบบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน สารสำคัญของแนวคิดทั้งสองสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (Common-property Regimes)

ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม หมายถึง ทรัพย์สินร่วมหรือทรัพย์สินของชุมชน ชุมชนหรือกลุ่มคนเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันและจัดการการใช้ทรัพย์สินร่วมกัน และมีกฎเกณฑ์ร่วมกันที่ชัดเจนในการจัดการปฏิบัติ (แต่อาจจะไม่ใช่กฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ เช่น จารีต ประเพณีปฏิบัติ หรือเป็นทางการ คือ มีกฎหมายรองรับ) ปัจจุบันมีทรัพย์สินร่วมของประชาคมโลก (Global Commons) เช่น ทะเล มหาสมุทร ชั้นบรรยากาศ โอโซน เป็นต้น ที่ประเทศต่าง ๆ ในโลกมาตกลงร่วมกันในการจัดการ (ปัทมาวดี โพนกุล, ม.ป.ป., หน้า 4)

ในส่วนของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้มีรายได้น้อยที่มีที่ดินทางการเกษตรไม่มากและพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติใกล้ตัวในด้านอาหารและรายได้ โดยทรัพยากรดังกล่าว ดังเช่น ป่าหรือป่าชายเลน ที่ดินทำกิน ทรัพยากรน้ำ เป็นต้น ในอดีตนั้นประเทศไทยใช้วิธีจัดการทรัพยากรเหล่านี้อย่างน้อย 3 ลักษณะ (ชล บุญนาค, 2555) คือ

1. รัฐเป็นผู้จัดการดูแลทรัพยากรร่วมเหล่านี้เอง เช่น มีการจัดตั้งเขตป่าสงวนเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากรอื่น ๆ ภายในป่าโดยกันมิให้มีผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์ใด ๆ จากป่าได้เลย เป็นต้น
2. รัฐให้สัมปทานกับเอกชนในการใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากร
3. ผู้ใช้ทรัพยากรเป็นผู้กำหนดกติกาในการใช้และการดูแลทรัพยากรเหล่านั้นเอง เช่น กรณีของป่าชุมชน หรือการจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้านที่ไ้แหล่งน้ำร่วมกัน เป็นต้น

ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประเด็นหลักคือ ประชาชนขาดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ทำให้นโยบายที่ออกมามีความขัดแย้งกับบริบทในพื้นที่และประชาชนขาดความเข้าใจไปในแนวทางเดียวกัน ส่งผลให้การดำเนินงานมีอุปสรรคด้านต่าง ๆ การจัดการร่วม (Co-management) จึงเป็นกระบวนการจัดสรรอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบและผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ระหว่างหน่วยงานรัฐและกลุ่มเป้าหมาย ตามแนวทางของการกระจายอำนาจการตัดสินใจ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถ อำนวยและบทบาทในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources)

ทรัพยากรร่วม เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่ง มีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชนและบางประการเหมือนสินค้าสาธารณะ กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมมีลักษณะกีดกันได้ยากมาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเกณฑ์การใช้และเทคโนโลยี ทรัพยากรเองมีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมาก ทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงเรื่อย ๆ (ชล บุญนาค, 2555)

จุดสำคัญที่แบ่งแยกทรัพยากรร่วมกับสินค้าสาธารณะก็คือ ปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี เพราะสินค้าสาธารณะนั้นคนสามารถบริโภคพร้อมกันได้ ในขณะที่ทรัพยากรร่วมนั้นเมื่อมีคนบริโภคตัวทรัพยากรแล้วทำให้ทรัพยากรที่เหลืออยู่ลดลง

การจัดการทรัพยากรในอดีตถึงปัจจุบัน

ความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า หากปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปโดยไม่มีการควบคุมจากรัฐ หรือมีการมอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรนั้นให้แก่เอกชน ทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะถูกใช้จนหมดสิ้นเพราะไม่มีใครสนใจดูแลรักษา และผู้ใช้แต่ละคนก็จะพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ ดังนั้น เพื่อดูแลทรัพยากรธรรมชาติจึงควรมีวิธีการแทรกแซงและควบคุมจากภายนอก ผ่านกลไกอย่างน้อย 2 ประการ คือ การดูแลควบคุมโดยตรงจากรัฐ หรือการให้สัมปทานกับเอกชน (ชล บุญนาค, 2555)

1. การดูแลควบคุมโดยตรงจากรัฐ มีความเชื่อว่าหากปล่อยให้ปัจเจกชนผู้ใช้ทรัพยากรทำการใช้ทรัพยากรโดยไม่มีการควบคุม ทรัพยากรจะถูกใช้จนหมดสิ้น ฉะนั้น รัฐควรจะมีบทบาทเป็นแรงบังคับจากภายนอกให้ปัจเจกชนเลือกทางเลือกที่ถูกต้องและลงโทษ โดยแนวคิดนี้อยู่บนฐานความเชื่อว่ารรัฐมีข้อมูลสมบูรณ์

2. การให้สัมปทานกับเอกชน เป็นวิธีที่รัฐแก้ปัญหของทรัพยากรร่วม โดยการทำให้ทรัพยากรร่วมกลายเป็นสินค้าเอกชน คือการมอบกรรมสิทธิ์ให้แก่เอกชนให้ทำการใช้ประโยชน์ โดยวิธีการให้สัมปทานกับเอกชนเชื่อว่าเมื่อกลายเป็นสินค้าของเอกชนแล้ว เอกชนจะมีแรงจูงใจในการดูแลรักษาระบบทรัพยากรนั้นให้อยู่ในสภาพดี มีข้อดีของวิธีการนี้ คือ ตัดปัญหาของทรัพยากรร่วมไปได้ แต่ข้อเสียคือหากธรรมชาติของทรัพยากรร่วมมีความไม่แน่นอนก็เป็นหน้าที่ของเอกชนที่จะต้องแข่งกับธรรมชาติแทน

Ostrom (1990) เห็นว่าสภาพความเป็นจริงเชิงประจักษ์แตกต่างอย่างมากกับองค์ความรู้ดั้งเดิม เพราะองค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นมีข้อสมมุติเกี่ยวกับปัจเจกชนและสถานการณ์ที่ปัจเจกชนเผชิญที่แคบเกินไป

สถิติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

กล่าวคือ ผู้ใช้ทรัพยากรอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้พวกเขายังมีเหตุมีผลจำกัด เนื่องจากมีความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่นอย่างจำกัด แต่เพราะว่าพวกเขาเรียนรู้ได้และพยายามที่จะหาทางออกที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อมี โอกาส ฉะนั้นผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนเดียวกันและอยู่กับทรัพยากรมานานย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่และผู้คนที่มาพอจะมีแนวโน้มที่จะสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ผู้ใช้ทรัพยากรเหล่านั้นกำลังเผชิญอยู่ด้วย หากพวกเขา กำลังเผชิญสภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจสังคมเป็นการส่วนตัว เขาอาจตัดสินใจไม่ดูแลทรัพยากร และเลือกทางเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองแทนก็ได้ หรือพูดอีกอย่างหนึ่ง คือ ถ้าอัตราคิดลด (Discount Rate) ในการใช้ทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรสูงขึ้น ก็อาจจะทำให้พวกเขาเลือกที่จะใช้ ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืนแทนที่จะร่วมกันใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแบบที่ยั่งยืนกว่า

ลักษณะสำคัญที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรร่วมที่เกิดขึ้นใหม่ได้และเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรก็คือ ทรัพยากรร่วมมีองค์ประกอบสำคัญ 2 ส่วน คือ (ชล บุนนาค, 2555)

1. ระบบทรัพยากร (Resource System) กับตัวทรัพยากรเองที่คนเก็บเกี่ยวไปใช้เพื่อการบริโภค (Resource Unit) ระบบทรัพยากรมีลักษณะเป็น Stock ของทรัพยากรที่จะต้องดำรงอยู่เพื่อให้เกิดการผลิตตัวทรัพยากรออกมาได้

2. ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วม โดยแต่ละตำแหน่งมีบทบาทแตกต่างกันไป บางคนอาจจะมีหลายบทบาทก็ได้ บทบาทดังกล่าวเช่น

2.1 ผู้ใช้ (Appropriator) หมายถึง ผู้เก็บเกี่ยวทรัพยากรไปเพื่อใช้ประโยชน์อาจจะหมายถึงคนเลี้ยง ผู้ใช้ทรัพยากรอาจใช้ทรัพยากรที่เก็บเกี่ยวได้เพื่อการบริโภคหรือการผลิต หรือจะการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ให้แก่คนอื่นต่อไป

2.2 ผู้จัดการ (Provider) คือ ผู้บริหารให้เกิดการจัดการทรัพยากร อาจจะเป็นผู้ใช้อเอง เป็นรัฐหรือ NGO ช่วยประสานงานในการบำรุงรักษาระบบทรัพยากร

2.3 ผู้ผลิต (Producer) คือ ผู้ทำหน้าที่จริงในการสร้าง ซ่อม ทำนุบำรุงระบบทรัพยากร ผู้จัดการและผู้ใช้ อาจจะเป็นคนคนเดียวหรือไม่ก็ได้สิ่งที่ควรเน้นย้ำก็คือ ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถใช้ระบบทรัพยากรร่วมกันได้

การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในประเทศไทย

สำหรับแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในประเทศไทย ลักษณะสำคัญของแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมในประเทศไทย คือ มีเรื่องวิถีชีวิตของคนในชุมชนและการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยเชื่อมโยงกับเรื่องวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น นักพัฒนาสนับสนุนให้ลดบทบาทของรัฐจากที่รวมศูนย์อำนาจ กระจายลงมาสู่ท้องถิ่น โดยเฉพาะในระดับชุมชนให้มากขึ้น การให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมของ

สมาชิกชุมชน โดยการสร้างเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียง รวมไปถึงสิทธิมนุษยชน เพื่อเยียวยาปัญหาความยากจนขึ้น (ชล บุณนาค, 2555) โดยมีแนวคิดที่สำคัญคือ

แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นเป็นแนวคิดที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการแก้ปัญหาความยากจน การส่งเสริมเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นส่งผลเรื่องอัตลักษณ์ของชุมชน ทำให้ชุมชนรวมตัวกันได้ง่ายขึ้นด้วยรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อเป็นฐานของการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการจัดการทรัพยากรระดับชุมชน จะกระทำเป็นลักษณะของเครือข่ายเรียนรู้ร่วมกัน โดยการทำเวทีและมีวิทยากรกระบวนการ ทั้งที่เป็นคนในหมู่บ้านหรือเจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปจัดกระบวนการ หรือจะเป็นลักษณะของการทำวิจัยชุมชน นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายเรียนรู้ในระดับระหว่างหมู่บ้านและข้ามพื้นที่ เครือข่ายการเรียนรู้สร้างประโยชน์ทั้งในด้านการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และวิธีการแก้ปัญหาที่คนเผชิญในพื้นที่และในแง่ของการให้กำลังใจกันและกันในการทำงาน การมีเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านยังทำให้การบริหารจัดการระบบทรัพยากรที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพด้วย

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดเพื่อแก้ปัญหาความยากจน โดยมุ่งเน้นให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ก่อน เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนฐานคิดที่ครอบคลุมเกษตรแบบยังชีพในขณะเดียวกันก็ได้นำเสนอและให้ความสำคัญกับปัจจัยอื่นที่จะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติตนของชาวบ้านในการ ดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากร

การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน ชุมชนควรจะมีสิทธิเข้าถึงฐานทรัพยากรที่ตนดูแลและใช้ฐานทรัพยากรในการดำรงชีวิต เพราะคนในชุมชนจำนวนมากได้รับผลกระทบจากปัญหาที่ดินทำกินมีกรรมสิทธิ์ทับซ้อนกับ ที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะที่ดินป่าสงวน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ ธรรมชาติที่ดินที่ราชการออกให้เอกชนกลับไปทับกับพื้นที่ทำกินที่ชุมชนหนึ่งใช้สอยมาหลายชั่วคน สิทธิชุมชนมีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรชุมชนที่มุ่งใช้การจัดการทรัพยากรเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรและแก้ปัญหาความยากจน ทั้งนี้เพราะชุมชนต้องมีสิทธิ์ที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่เขาดูแล เขาจึงมีแรงจูงใจที่จะร่วมกันดูแลทรัพยากรนั้นได้ประโยชน์โดยตรง นอกจากนี้ สิทธิชุมชนยังเป็นเครื่องสนับสนุนให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรที่คนในชุมชนร่วมกันดูแลได้อย่างเต็มที่อีกด้วย เพราะคนในชุมชนมีสิทธิ์ที่จะบังคับใช้กติกาชุมชน เหนือทรัพยากรนั้น ๆ ได้อย่างเต็มที่

แนวคิดยุติธรรมชุมชนกับการจัดการความขัดแย้ง

ในอดีตการจัดการความขัดแย้งมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาโดยกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ที่มีผู้รับผิดชอบหลักในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้ง ได้แก่ ตำรวจ อัยการ ศาล ทนายความและราชทัณฑ์ โดยมีลักษณะเน้นการลงโทษผู้กระทำผิด ซึ่งมักมีผลออกมาในลักษณะ ชนะ-แพ้ (Win-Lose Situation) คือ

สกฤติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

ไม่ฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่งต้องสูญเสียหรือต้องค่าใช้จ่ายประโยชน์บางอย่างให้กับอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะของการไม่มีการบูรณาการความรู้สึกร่วมกันของกลุ่มขัดแย้งหรือคู่กรณี หรือปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้กระทำ ความผิด และหลายครั้งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้นจนคู่กรณีไม่สามารถอยู่ร่วมกันหรือกลับไปสู่สังคมอย่างปกติสุขอีกครั้งหนึ่งได้ รวมไปถึงชุมชนหรือสังคมที่อาจได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ความสำคัญร่วมกันในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างคนในชุมชนด้วยตนเอง (อภิรดี พลีน้อย และคณะ, 2555)

จากลักษณะที่ส่งผลกระทบต่อด้านลบดังกล่าวข้างต้นของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก จึงได้เกิดแนวคิดกระบวนการยุติธรรมทางเลือกที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน คือ การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์และยุติธรรมชุมชนที่ถือเป็นแนวทางที่ได้รับการพัฒนามาใช้ในกระบวนการบริหารงานยุติธรรมในปัจจุบันอย่างแพร่หลาย โดยเป็นกระบวนการที่ให้คู่ขัดแย้งที่มีข้อพิพาทได้ตกลงยินยอมให้มีคนกลางเป็นผู้ช่วยในการเจรจาหาข้อยุติหรือระงับข้อขัดแย้งนั้น ซึ่งคนกลางไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้ตัดสินชี้ขาดแต่มีบทบาทเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ เสนอแนวทาง และหาทางออกในการยุติความขัดแย้งนั้น ให้กับคู่ขัดแย้ง ส่วนการตัดสินใจยอมรับแนวทางหรือทางออกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้น ล้วนเป็นอำนาจการตัดสินใจของคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่าย ซึ่งส่งผลให้การยุติความขัดแย้งนั้นเกิดความพึงพอใจร่วมกันของคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่าย ถือว่าคู่ขัดแย้งเป็นผู้ชนะด้วยกันทั้งสองฝ่าย (Win – Win Situation) อันจะก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมอย่างยั่งยืน (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย และคณะ, 2548)

การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ เป็นการเน้นที่บรรเทาความเสียหายแก่เหยื่อหรือคู่ขัดแย้งให้กลับสู่สภาพเดิม ให้คู่ขัดแย้งเป็นศูนย์กลางของกระบวนการและพยายามบูรณาการคู่ขัดแย้งและสังคมเข้าด้วยกัน โดยใช้การตกลงกันระหว่างคู่ขัดแย้ง (John Braithwaite, 1998) ซึ่งวิธีการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์มีหลายรูปแบบ ดังที่ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2545) ได้เสนอไว้ อาทิ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยคนกลาง การประชุมกลุ่มครอบครัว การล้อมวงพิจารณาความ เป็นต้น

การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในชุมชน ให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายความเข้มแข็งในชุมชนภายใต้แนวคิดยุติธรรมชุมชน เพื่อจัดการปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน โดยคนในชุมชนเอง เป็นการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยใช้ฐานทรัพยากรหรือทุนทางสังคม หรือวิถีของชุมชนเป็นปัจจัยเสริมเพื่อหาข้อยุติที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจร่วมกันมากที่สุด เน้นหลักการในเรื่องความเท่าเทียมกัน การยอมรับอย่างให้เกียรติในความแตกต่างหลากหลาย การใช้หลักประชาธิปไตย ความเสมอภาค และหลักการอยู่ร่วมกันอย่างบูรณาการ อันจะนำไปสู่ความสมานฉันท์ และการอยู่ร่วมกันในฐานะสมาชิกของชุมชนเดียวกัน ร่วมกันสร้างสรรค์ในกิจกรรมและพัฒนาชุมชนต่อไปได้ การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ภายใต้แนวคิดยุติธรรมชุมชนจึงเป็นทางเลือกที่ดียิ่งสำหรับการจัดการความขัดแย้งในชุมชน

ในประเทศไทย กระทรวงยุติธรรมนำเอาแนวคิดและวิธีการบริหารสมัยใหม่มาใช้ในการปรับปรุงการทำงาน ทำให้เกิดแนวคิดเชื่อมโยงความเป็นหุ้นส่วนระหว่างภาครัฐกับชุมชน การนำเอาชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งในชุมชนและการพัฒนาระบบงานยุติธรรมในชุมชนภายใต้ยุทธศาสตร์ “ยุติธรรมถ้วนหน้า ประชาชนมีส่วนร่วม” (Justice for all, all for justice) กระบวนการด้านการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ภายใต้แนวคิดยุติธรรมชุมชนในท้องถิ่นไทย จึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการจัดการปัญหาการถือครองที่ดินและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เพื่อนำมาพัฒนาแนวทางการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ภายใต้แนวคิดยุติธรรมชุมชนของไทยต่อไป (สิทธิโชค ลางกุลานนท์ และคณะ, 2563)

1. กรอบภารกิจของระบบงานยุติธรรมชุมชนที่นำมาใช้ในปัจจุบัน (กองพัฒนายุติธรรมชุมชน, 2557)

1.1 การป้องกันและควบคุมอาชญากรรมในชุมชน (Crime control & prevention) โดยการเฝ้าระวังและป้องกันปัญหาอาชญากรรม ด้วยการยับยั้งหรือชะลอสถานการณ์มิให้เกิดความขัดแย้ง ข้อพิพาท หรือการกระทำผิดทางกฎหมาย

1.2 การรับเรื่องร้องเรียน ร้องทุกข์ และรับแจ้งเบาะแสการกระทำผิดกฎหมายต่าง ๆ ในชุมชน โดยการรับเรื่องร้องเรียนหรือร้องทุกข์ปัญหาความไม่เป็นธรรมของประชาชนและรับแจ้ง เบาะแสข้อมูลการกระทำผิดกฎหมายต่าง ๆ

1.3 การจัดการความขัดแย้ง (Conflict Management) โดยการไกล่เกลี่ยระงับข้อพิพาท หรือความขัดแย้งในชุมชน ตามหลักความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และการติดตามดูแลให้มีการปฏิบัติตามข้อตกลงที่ได้มีการไกล่เกลี่ยระงับข้อพิพาทหรือความขัดแย้งนั้น

1.4 การเยียวยาแก่เหยื่ออาชญากรรมและความรู้สึกของชุมชน (Community & Victim Empowerment) โดยให้ความช่วยเหลือ ดูแลผู้ที่ได้รับความเสียหายหรือได้รับผลกระทบจากอาชญากรรม และประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการตามหน้าที่ ตลอดจนการให้ความเข้าใจ ให้กำลังใจหรือการสนับสนุนใด ๆ ให้เหยื่ออาชญากรรมและชุมชนนั้น มีความรู้สึกที่ดีและใช้ชีวิตเป็นปกติต่อไป

1.5 การคืนคนดีสู่สังคม (Reintegration) โดยให้ความช่วยเหลือ สงเคราะห์และบำบัด แก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดและผู้พ้นโทษให้กลับตนเป็นพลเมืองดีและไม่หวนกลับไปกระทำความผิดอีก รวมทั้งให้บุคคลนั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนหรือสังคมได้เป็นปกติตามความเหมาะสม

2. รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนในการระงับข้อพิพาทจากการบุกรุกแนวเขตที่ดินของรัฐ จากกรอบภารกิจของยุติธรรมชุมชนสามารถแบ่งรูปแบบการขับเคลื่อนภารกิจงานด้านยุติธรรมชุมชนสามารถสรุปเป็น 3 แบบ ดังนี้ (นิตยา โพธิ์นอก และณัฐกานญาณ์, 2560)

สกฤติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

2.1 แบบเกี่ยวโยง (Involvement) เป็นการเรียกหาการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปจากประชาชนและชุมชนในงานยุติธรรม เช่น การให้ประชาชนมาช่วยกันระบุปัญหาาร่วมกัน

2.2 แบบหุ้นส่วน (Partnership) เป็นการที่หน่วยงานของรัฐร่วมมือกับภาคส่วนอื่นทั้งประชาชน ภาคเอกชน ในลักษณะของการเป็นภาคีและเป็นหุ้นส่วนกันทำงาน

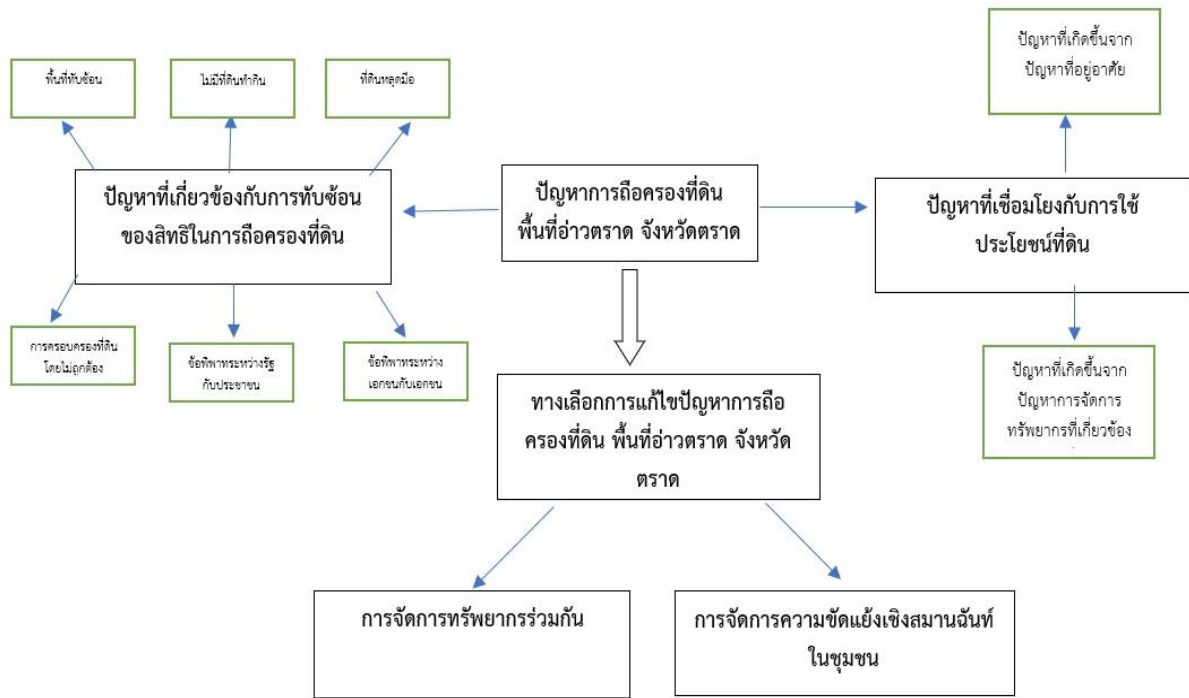
2.3 แบบขับเคลื่อน (Mobilization) เป็นแบบที่ใช้ในชุมชนที่ค่อนข้างมีสภาพเร้นแค้นหรือมีปัญหาอาชญากรรมสูง รูปแบบนี้ให้แนวคิดกับชุมชนว่าชุมชนเองไม่อาจจะหนีหายไปไหนได้ ต้องอยู่กับชุมชนและต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความปลอดภัยภายในชุมชนของตนด้วยตัวของชุมชนเอง รูปแบบนี้จึงต้องมีความเข้มแข็งของชุมชนเป็นอย่างมาก

กระบวนการยุติธรรมภายใต้กระบวนการที่สนับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์หรือกระบวนการยุติธรรมทางเลือก ได้พัฒนาเป็นงานยุติธรรมชุมชน (Community Justice) ซึ่งขยายความกว้างกว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์โดยทั่วไป เพราะมีเรื่องการป้องกันอาชญากรรมและการลงโทษผู้กระทำผิดด้วย นอกจากนี้ งานยุติธรรมชุมชนยังให้ความสำคัญต่อการจัดกิจกรรมในระดับชุมชน และมุ่งสู่ผลลัพธ์ที่ชุมชนได้รับ

กล่าวโดยสรุปจากการสำรวจองค์ความรู้พบว่า ทรัพยากรร่วมหมายถึง ทรัพยากรที่มีลักษณะกีดกันได้ยาก มีขอบเขตทรัพยากรขนาดใหญ่ ซึ่งใช้แล้วอาจหมดไป เช่น ป่า น้ำ ทรัพยากรจากป่า ทรัพยากรจากน้ำ ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรร่วมให้มีประสิทธิภาพควรให้ชุมชนเป็นคนจัดการ โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดหลักจาก Ostrom ในหัวข้อการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพของชุมชนจะต้องอาศัยหลัก 8 ประการ ได้แก่ 1) ความชัดเจนของขอบเขต 2) ความสอดคล้อง 3) คนส่วนใหญ่มีสิทธิ์ร่วมตัดสินใจและแก้ไขกติกา 4) การสอดส่องดูแล 5) การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป 6) มีกลไกในการจัดการความขัดแย้ง 7) รัฐบาลรับรู้และให้สิทธิ์แก่ผู้ใช้ทรัพยากรในการวางกติกาการใช้และจัดการทรัพยากร 8) การจัดการทรัพยากรเชื่อมโยงและสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า และแนวคิดยุติธรรมชุมชนกับการจัดการความขัดแย้ง ซึ่งเป็นแนวทางที่ใช้เพื่อไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยมีคนกลางเป็นผู้ช่วยไกล่เกลี่ยเจรจาจับข้อขัดแย้ง โดยส่งผลให้การยุติความขัดแย้งนั้นเกิดความพึงพอใจทั้งสองฝ่าย โดยนำทั้ง 2 แนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นกรอบคิดในการศึกษาครั้งนี้

ตัวแบบในการวิเคราะห์

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่อำเภอตราด การศึกษาเอกสาร และแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ สามารถสังเคราะห์ออกมาเป็นตัวแบบในการวิเคราะห์ ได้คือ

ภาพที่ 1 ตัวแบบในการวิเคราะห์ปัญหาและทางเลือกการแก้ไขปัญหาการถือครองที่ดินในพื้นที่อำเภอตราด

ผลการศึกษา

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ที่หนึ่ง สภาพปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในการถือครองที่ดินในพื้นที่อำเภอตราด จังหวัดตราด ประกอบด้วย สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยตรง และสภาพปัญหาที่เชื่อมโยงกับการถือครองที่ดิน ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (เครือข่ายภูมิวนิเวศน์อำเภอตราด, 2559, หน้า 5; ผู้นำชุมชนในพื้นที่อำเภอตราด, 2561, สัมภาษณ์)

1. สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการทับซ้อนของสิทธิในการถือครองที่ดิน ประกอบด้วย สภาพปัญหาในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1.1 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาพื้นที่ทับซ้อนของประชาชนและการบุกรุกกับที่ดินของรัฐทั้ง ๆ ที่ในหลายพื้นที่ประชาชนครอบครองที่ดินและทำประโยชน์มาอย่างยาวนานก็ถูกปฏิเสธสิทธิในผืนดินที่ได้ครอบครองอยู่ แม้จะเป็นการครอบครองมาก่อนการประกาศเป็นพื้นที่ของรัฐ

สถิติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

ประเภทต่าง ๆ โดยความขัดแย้งเกิดขึ้นจากประชาชนในพื้นที่ต้องอพยพไปอยู่ที่อื่นและจะต้องถูกเวนคืนที่ดินซึ่งอยู่อาศัยและทำกิน ทำให้ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ได้ร่วมประชุมศึกษาหารือและประสานงานผ่านแกนนำของชุมชนเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

1.2 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาพื้นที่ทับซ้อนของประชาชนกับที่ดินของนายทุน อันปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของกลุ่มบุคคลสองกลุ่ม คือ กลุ่มนายทุนผู้มีอิทธิพล และกลุ่มชาวบ้านจากนอกตำบล ซึ่งทั้งสองกลุ่มต่างเข้ามาเพื่อแสวงหาที่ดินและผลประโยชน์จากที่ดินของตำบล โดยส่วนหนึ่งได้ทำการเข้าไปบุกรุกพื้นที่สาธารณะของท้องถิ่น ทั้งการเข้าไปจับจองครอบครองเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง หรือเข้าไปนำทรัพยากรออกมาเป็นทรัพย์สินของตนเอง ซึ่งถือเป็นการบุกรุกที่ดินที่ถือเป็นที่ทรัพยากรและสาธารณประโยชน์ของคนในท้องถิ่นเดิมส่วนรวม อันนำไปสู่ปัญหาสร้างความไม่พอใจแก่ชาวบ้านจากการสูญเสียสาธารณประโยชน์ของคนในพื้นที่ส่วนรวมไป

1.3 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาการครอบครองที่ดินโดยไม่ถูกต้อง การขยายที่ดินของประชาชนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องจากความยากจนและไม่มีที่ดินทำกิน อันเป็นผลมาจากการบุกรุกแสวงหาที่ดินของประชาชน นับตั้งแต่อดีตทั้งก่อนการประกาศกฎหมายหรือหลังกฎหมายบังคับใช้ต่าง ๆ ซึ่งทำให้ที่ดินของชาวบ้านบางส่วนมีการทับซ้อนกับพื้นที่ของหน่วยงานภาครัฐ บางส่วนจนกลายเป็นประเด็นปัญหาที่ดินมาอย่างยาวนาน

1.4 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาไม่มีที่ดินทำกินของประชาชน เกิดจากการขยายที่ดินของประชาชนจนกลายเป็นปัญหาข้อพิพาทกับหน่วยงานของรัฐ จนเกิดความขัดแย้งคือเหตุการณ์การไล่ที่และออกจากที่ดินเดิมของประชาชนเองที่ได้ทับซ้อนกับที่ดินของหน่วยงานของรัฐ สาเหตุดังกล่าวที่นำไปสู่การเกิดปัญหาของประชาชนในพื้นที่อ่าวตราดที่ไม่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย ได้ทำให้การใช้ชีวิต การทำงาน หรือแม้แต่คุณภาพชีวิตของประชาชนที่ประสบปัญหาดังกล่าวเต็มไปด้วยความยากลำบากและก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา

1.5 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาที่ดินหลุดมือ เนื่องมาจากพื้นที่ส่วนที่อยู่ในอาณาบริเวณของพื้นที่ทับซ้อนส่วนหนึ่ง หน่วยงานภาครัฐไม่ยินยอมในการออกเอกสารสิทธิ์ให้จากอ้างว่าเป็นส่วนหนึ่งในพื้นที่ห้ามประชาชนทั่วไปสามารถถือครอง จนกลายเป็นปัญหาที่ประชาชนกลุ่มหนึ่งที่เคยอาศัยและทำกินในพื้นที่บริเวณดังกล่าวต้องออกจากพื้นที่หรือไม่สามารถกระทำการใด ๆ ได้ในพื้นที่เดิมที่ตนเองเคยเป็นเจ้าของได้

1.6 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาพื้นที่แนวเขตการปกครองทับซ้อนกับที่ดินของประชาชน มีอยู่ด้วยกัน 2 ประเด็นปัญหา คือ ปัญหาที่ดินของประชาชนทับซ้อนกับพื้นที่ของหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พื้นที่ขอบเขตของป่าสงวน ป่าชายเลน เจ้าท่า เป็นต้น ส่วนอีกหนึ่งประเด็นปัญหา คือ ปัญหาทับซ้อนกับระหว่างขอบเขตระหว่างตำบล รวมถึงขอบเขตหมู่บ้านที่ไม่ชัดเจน ซึ่งทั้งสองปัญหาภายใต้ประเด็นปัญหาพื้นที่ทับซ้อน ล้วนก่อให้เกิดปัญหากับประชาชนในตำบลเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะ

ประชาชนที่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยในพื้นที่ทับซ้อนดังกล่าว ที่ทำให้เกิดความสับสนและไม่สามารถกระทำการใดในที่ดินของตนเองได้อย่างพื้นที่อื่น ๆ

2. สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เชื่อมโยงเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดิน สภาพปัญหาในมิตินี้ประกอบด้วย 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ

2.1 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาที่อยู่อาศัย ซึ่งประกอบไปด้วยปัญหาที่สำคัญ คือ ปัญหาที่อยู่อาศัยของประชาชนอยู่ในอาณาเขตที่ดินของรัฐ ปัญหาไม่มีที่อยู่อาศัยของประชาชน ปัญหาสภาพที่อยู่อาศัยของประชาชนไม่มีความมั่นคงและไม่สามารถซ่อมแซมได้ เนื่องจากชุมชนอาศัยอยู่ชายฝั่งทะเลมานานกว่า 250 ปี สืบเนื่องจนปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม ทำให้พื้นที่ที่อาศัยมาตั้งแต่อดีตเป็นของกรมเจ้าท่า กลายเป็นบ้าน ไม่มีเลขที่ขอน้ำ ไฟฟ้าไม่ได้ หรือบางรายถูกจับฟ้องร้องไล่รื้อบ้าน ไม่มีเอกสารสิทธิครอบครองในที่ดิน

2.2 สภาพปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากปัญหาการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน ซึ่งประกอบไปด้วยปัญหาที่สำคัญ คือ ปัญหาทรัพยากรชายฝั่งลดน้อยลง ปัญหาในการที่ไม่มีข้อตกลงและกติการ่วมกันระหว่างประชาชนในพื้นที่ ปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย และปัญหาการบริหารจัดการขยะทั้งขยะของชุมชนและขยะจากทะเลได้ไม่ดีพอ เป็นต้น ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องของการกำหนดสิทธิการใช้พื้นที่ระหว่างชาวบ้านและการใช้ทรัพยากรไปในเชิงพาณิชย์ของนายทุน

ภายใต้สภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ ภาคประชาชนกลุ่มหนึ่งได้พยายามจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นผ่านการบูรณาการร่วมกันกับภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ในการขับเคลื่อน โดยมีกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ (เครือข่ายภูมินิเวศน์อ่าวตราด, 2559, ผู้นำชุมชนในพื้นที่อ่าวตราด, 2561, สัมภาษณ์) คือ

1) การจัดทำฐานข้อมูล โดยที่ชุมชนทำการสำรวจ และจัดทำระบบฐานข้อมูลในระดับตำบล อาทิ สำรวจครัวเรือน สำรวจที่ดิน สำรวจพื้นที่ ทำประวัติชุมชน จัดทำแผนที่ทำมือ ข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดิน จำนวนผู้ไม่มีที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย จัดทำพิกัดและลงข้อมูลในระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ เพื่อนำไปสู่การจัดทำผังการใช้ประโยชน์ในตำบลและภาพรวมของจังหวัด

2) การรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาจากภาคประชาชนในพื้นที่อ่าวตราด และได้เกิดเป็นกลุ่มที่ชื่อว่า “เครือข่ายภูมินิเวศน์อ่าวตราด” เพื่อเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัย รวมถึงปัญหาอื่น ๆ ในพื้นที่อ่าวตราด โดยเครือข่ายภูมินิเวศน์อ่าวตราดนี้เป็นพลังที่ขับเคลื่อนในเชิงนโยบายรวมถึงประสานเชื่อมโยงกับภาคีเครือข่ายต่าง ๆ

3) การเชื่อมโยงประสานงานกับภาคีเครือข่าย เป็นการเชื่อมโยงใน 2 ระดับ คือในระดับตำบลเป็นการเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน ท้องที่ ท้องถิ่น โดยพบว่าบทบาทของผู้นำชุมชนทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีผลต่อการขับเคลื่อนเรียกร้องสิทธิชุมชน การจัดการทรัพยากรร่วมกัน รวมถึงไปถึงความพยายามในการสร้างจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในชุมชน และในระดับเครือข่าย

สกฤติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

ภายนอกภาคส่วนอื่น ๆ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.) เครือข่ายที่ดินแนวใหม่ ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเองแห่งชาติ (คทช.) หรือ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา เป็นต้น ในการหนุนเสริมการแก้ปัญหาภายใต้องค์ความรู้และความเชี่ยวชาญของแต่ละกลุ่มองค์กรภาคีเครือข่าย

4) ความพยายามในการจัดการตนเองของชาวบ้าน ซึ่งในแต่ละพื้นที่ที่มีการสร้างกลไกในการขับเคลื่อนประเด็นปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย โดยมีการแต่งตั้งคณะทำงานระดับตำบล ได้แก่ คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัยตำบลหนองคันทรอง (2559) คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัยตำบลซำราก (2559) คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัยตำบลคลองใหญ่ (2559) และ คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัยตำบลเกาะหมาก (2559) โดยคณะทำงานในแต่ละตำบลมีการประสานงานและพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาที่เกิดขึ้นของแต่ละพื้นที่กันอยู่เสมอ การหาแนวทางการแก้ไขร่วมกัน โดยทุกพื้นที่มีจุดร่วมในประเด็นเรื่องสิทธิชุมชน ขณะที่ภาครัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นสิทธิชุมชนเท่ากับการใช้กฎหมาย อย่างไรก็ตามการที่ภาคประชาชนร่วมมือกันอย่างเข้มแข็ง รวมไปถึงนักวิชาการเข้ามาให้ความรู้ในเรื่องกฎหมายและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการบริหารจัดการองค์กร รวมไปถึงการไกล่เกลี่ยเชิงสมานฉันท์นั้น ประกอบกับชุมชนประยุกต์คำแนะนำอย่างสร้างสรรค์ ด้วยการริเริ่ม จัดตั้งกองทุนในระดับตำบลเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่ดินหรือการพัฒนาในด้านอื่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการที่ดินในระดับตำบล และมีแนวทางที่จะพัฒนาไปสู่การจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและความสัมพันธ์ใหม่ของตำบลในการจัดการตนเอง แต่การขับเคลื่อนต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นอาจจะยังไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ทั้งหมดก็ตาม แสดงให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการตนเอง

ปัญหาและความขัดแย้งด้านที่ดินในพื้นที่อ่าวตราด จังหวัดตราดนั้นส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและวิถีชีวิตของประชาชน ทำให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับความเดือดร้อนในการดำเนินชีวิตประจำวัน ประชาชนจึงพยายามดำเนินการด้านต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดินโดยประชาชนได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นองค์กรภาคประชาชนเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยหลักสิทธิชุมชน เป็นแนวทางในการจัดการและแก้ไขปัญหาปัญหาทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดินได้เกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน จากแนวคิดและนโยบายภาครัฐไม่ประสบความสำเร็จ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดินได้ แต่กลับสร้างความรุนแรงของปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินให้เพิ่มมากขึ้น การสร้างภาคเครือข่าย หรือคนกลางเพื่อไกล่เกลี่ยน่าจะเป็นทางออกของการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง หรือน้อยที่สุดเพื่อลดความรุนแรงของการต่อสู้ลงมา

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ที่สอง ทางเลือกในการกำหนดนโยบายหรือมาตรการในการจัดการปัญหาความขัดแย้งประเด็นปัญหาที่ดิน พื้นที่อ่าวตราด จังหวัดตราด ทั้งนี้เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางจัดการความขัดแย้ง สำหรับทางเลือกในการกำหนดนโยบายหรือมาตรการเพื่อแก้ไขสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยตรง รวมทั้งสภาพปัญหาที่เชื่อมโยงกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอาจดำเนินการในรูปแบบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (ผู้นำชุมชนในพื้นที่อำเภอตราด, 2561, สัมภาษณ์)

1) รัฐควรสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กับประชาชนมากขึ้น โดยเริ่มจากการประชาสัมพันธ์และเร่งสร้างความเข้าใจในข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม และเปิดรับสมัครประชาชนผู้สนใจมาขึ้นทะเบียนเป็นอาสาสมัครยุติธรรมชุมชน จัดอบรมความรู้ความเข้าใจให้แก่ประชาชน ผู้นำชุมชนและอาสาสมัครชุมชนให้มีทักษะและเทคนิคในกระบวนการยุติธรรมชุมชน ให้อาสาสมัครมีบทบาทในการรับเรื่องร้องเรียน เฝ้าระวัง ป้องกันและประสานความร่วมมือและเข้ามามีส่วนร่วมในการไกล่เกลี่ยหรือระงับข้อพิพาท เช่น มีความขัดแย้งเรื่องการทำช้อนของที่ดินระหว่างรัฐกับชาวบ้าน รัฐควรใช้กระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยศูนย์ยุติธรรมชุมชนเข้ามานูรณาการเพื่อช่วยเหลือและแก้ไขปัญหา เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเข้ามาชี้แจงให้ข้อมูลและทบทวนการกระทำของตัวเอง แทนที่รัฐจะใช้ยุติธรรมกระแสหลัก มาตรการทางกฎหมายเพื่อบังคับ ขับไล่หรือจับกุม ซึ่งเป็นการกระทำของรับฝ่ายเดียวที่ค่อนข้างรุนแรง

2) ในเชิงการป้องกันปัญหาการกระทำผิดกฎหมายต่าง ๆ รัฐควรสร้างกลไกการขับเคลื่อนในระดับจังหวัด โดยเชื่อมพลังภาคีภาคประชาสังคมในพื้นที่จังหวัดตราด ซึ่งมีการขับเคลื่อนงานสาธารณะต่าง ๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาสู่ความยั่งยืน บนฐานทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาทิเช่น “เครือข่ายภูมินิเวศน์อำเภอตราด” “เครือข่ายขบวนองค์กรชุมชนจังหวัดตราด” “สภาองค์กรชุมชนจังหวัดตราด” “เครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์จังหวัดตราด” เป็นต้น โดยดึงศักยภาพของประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะร่วมคิดร่วมทำร่วมวางแผน ร่วมสังการ ในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนเชิงนโยบายและปัญหาของอำเภอตราดเป็นปัญหาของคนตราดที่สามารถนำไปสู่จังหวัดจัดการตนเองได้ในอนาคต โดยเฉพาะในเรื่องแนวเขตที่ดินของรัฐ เมื่อรัฐจะทำการสำรวจแนวเขตที่ดินของรัฐในท้องที่ใด รัฐจะต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งในเรื่องของการชี้แนวเขตและการกำหนดแนวเขตที่ดิน และนำเอามาตรการหรือกลไกยุติธรรมชุมชนดังกล่าวมาใช้ ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม (เชิงป้องกัน) ตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้น ก็จะทำให้ประชาชนได้ให้ข้อมูลกับรัฐที่ครบถ้วน เช่น ปัญหา คนอยู่ก่อนป่าหรือป่าอยู่ก่อนคน

3) ความจริงใจของภาครัฐในการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในชุมชน ให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายความเข้มแข็งในชุมชนภายใต้แนวคิดยุติธรรมชุมชน เพื่อจัดการปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน โดยคนในชุมชนเอง เป็นการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการโดยใช้ฐานทรัพยากรหรือทุนทางสังคม หรือวิถีของชุมชนเป็นปัจจัยเสริมเพื่อหาข้อยุติที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจร่วมกันมากที่สุด ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ภาคประชาชน ผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้น ได้มีโอกาสจัดการทรัพยากรร่วมกัน โดยการเชื่อมโยง

สถิติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

หน่วยงานระดับจังหวัด ท้องถิ่น ท้องที่ การวางรูปแบบในการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมและกลไกในการทำงาน โดยเฉพาะกับส่วนของรัฐที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการประสานงานกับหน่วยงานอื่น และสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ไข บำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดและผู้พ้นโทษให้กลับตัวเป็นพลเมืองดี อาทิเช่น จังหวัดตราดเป็นเจ้าภาพหลักในการกำกับติดตามให้หน่วยงานภาครัฐที่ปฏิบัติงานเชื่อมโยงกับจังหวัดตราดที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันผลักดันปัญหาอย่างจริงจังและมีส่วนร่วม โดยหน่วยงานองค์กรภาครัฐที่สำคัญ อาทิเช่น “กรมเจ้าท่า จังหวัดตราด” “สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.)” “ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” “ป่าไม้ชายเลน” “ชลประทาน” “พมจ.ตราด” “สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดตราด” “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” และ “กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน” เป็นต้น ในรูปแบบของการปฏิบัติงานเชิงบูรณาการซึ่งหากทุกฝ่ายมีความชัดเจนในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ก็จะสามารพัฒนาให้ความเป็นอยู่ของประชาชนในอำเภอตราดเกิดความมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีการ รวมไปถึงการพัฒนาเครือข่ายและเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายภายนอกทางด้านวิชาการหรือการขับเคลื่อนในประเด็นงานเกี่ยวกับปัญหาที่ดินทำกินและที่อาศัย การพัฒนาที่ยั่งยืน ทรัพยากรธรรมชาติและชายฝั่งทะเล ซึ่งรูปแบบของเครือข่ายอาจจะมีลักษณะกึ่งทางการในการขับเคลื่อนงาน อาทิเช่น “เครือข่ายที่ดินแนวใหม่ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเองแห่งชาติ (คทช.)” “มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” “มหาวิทยาลัย” “เครือข่ายกลุ่มทะเลและชายฝั่งตะวันออกและอ่าวไทย” เป็นต้น เช่น การเชื่อมโยงสิทธิในการอยู่อาศัยและพัฒนาในพื้นที่เจ้าท่า โดยบันทึกความร่วมมือระหว่างสำนักงานเจ้าท่ากับ อบต. ได้รับใบอนุญาตที่อยู่อาศัยและการพัฒนาพื้นที่ในเขตเจ้าท่า สะพาน ถนน อื่น ๆ และการพิจารณาพิสูจน์สิทธิ์ การใช้กลุ่มในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างชาวบ้านกับนายทุนโดยรัฐเป็นตัวกลาง

4) รัฐต้องให้ประชาชนหรือชุมชนสามารถออกแบบกติกา การจัดทำข้อตกลงและข้อบังคับภายในชุมชนของตนเองร่วมกัน ในอาศัยรูปแบบยุติธรรมชุมชนแบบหุ้นส่วนมาใช้ โดยประชาชนที่ได้รับผลจากการจัดการทรัพยากร มีสิทธิ์ร่วมตัดสินใจ และปรับปรุงกฎกติกาในการจัดการทรัพยากร ซึ่งอาจจะนำไปสู่การผลักดันในการแก้ไขกฎหมายร่วมกันก็ได้ และโดยรัฐอาจอยู่ในฐานะเป็นเพียงผู้รับรองกติกา ข้อตกลง หรือข้อบังคับชุมชนนั้นจะต้องรับรู้และให้สิทธิในการเข้าใช้ทรัพยากร สิทธิในการใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร และสิทธิในการจัดการแก่ผู้ใช้ทรัพยากรในการวางกติกาการใช้และจัดการทรัพยากรด้วย เช่น ร่วมกันวางแผนจัดทำธรรมนูญเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ชุมชนจากการมีส่วนร่วมของชุมชนทุกภาคส่วน ร่วมกันจัดการต้นทุนทรัพยากรชายฝั่งสู่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมสร้างความรัก ถิ่นวิถีประมงพื้นถิ่นสร้างอาชีพรายได้ที่มั่นคงยั่งยืนด้วยการเป็นหุ้นส่วนร่วม

5) หากเกิดข้อพิพาทและการฟ้องร้องคดีในเรื่องการบุกรุกหรือการทับซ้อนของแนวเขตที่ดิน จนถึงการบังคับคดี หากเป็นกรณีไม่ร้ายแรง หรือขาดเจตนาในการบุกรุกหรือไม่ทราบเรื่องของแนวที่ดิน ผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดสมควรได้รับการพิจารณาหรือมีสิทธิเสนอขอไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาทเกี่ยวกับความแย้งหรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความได้ ในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง

โดยใช้กระบวนการยุติธรรมชุมชน จัดให้มีกลไกในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเกี่ยวกับความแค้นหรือความอาญา ที่เป็นความผิดอันยอมความได้ ควรจัดให้มีการจัดการความขัดแย้งหลากหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชน ท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับจังหวัด ซึ่งจะเป็นกลไกในการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้กันเองหรือ ผู้ใช้กับเจ้าหน้าที่รัฐก็ได้ ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ได้รับการยอมรับและเข้าต่อสู้คดีได้อย่างเสมอภาค เช่นการสร้างกติกาชุมชนในการหยุดการรุกร้าเพิ่มเติม จัดตั้งคณะกรรมการโดยมีภาคี ท้องถิ่น ท้องที่และชุมชนเป็นคณะกรรมการร่วม

6. การพัฒนาฐานข้อมูลชุมชน เครือข่ายผู้เดือดร้อนสู่ฐานข้อมูลระดับตำบล โดยมีคณะทำงาน ระดับตำบลเป็นหน่วยในการขับเคลื่อน และเชื่อมโยงเป็นฐานข้อมูลเดียวในระดับภูมิภาคหรือระดับจังหวัด เช่น การพัฒนาเชื่อมโยงประเด็นงานในพื้นที่เพื่อแก้ปัญหาที่ดินที่อยู่อาศัยร่วมกันเพื่อสร้างความยั่งยืนในวิถี ชุมชนคุณภาพชีวิตที่ดีโดยการ ระบุปัญหาพัฒนาสู่โครงการแก้ไขปัญหาที่ดินที่อยู่อาศัย การจัดทำแผนที่ ภูมิศาสตร์และฐานข้อมูลชุมชน แก้ไขปัญหาที่ดินที่อยู่อาศัยโดยสภาองค์กรชุมชนบูรณาการร่วมทั้งตำบล ดำรวจข้อมูลจับพิกัดรายครัวเรือนครบทั้งตำบล และนำลงโปรแกรมจีไอเอส และจัดลำดับความเดือดร้อน วางแผนพัฒนาต่อยอด ที่อยู่อาศัยและการพัฒนาเศรษฐกิจและทุน

7. การจัดเวทีระดมความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วมระหว่างรัฐ ชุมชน ภาคประชาสังคมที่ หลากหลาย เช่น กลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ในท้องถิ่น กลุ่มเครือข่ายที่ต่อสู้ในเรื่องที่ดินหรือทรัพยากรในเขตพื้นที่ อื่น นักวิชาการ สื่อมวลชน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) รวมไปถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อที่จะร่วมกัน กำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งภูมิภาคหรือระดับจังหวัด ภายใต้การค้นหาและรักษาค้นทุนของพื้นที่ ทั้งทุน ทางเศรษฐกิจ ทุนทรัพยากร ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม เช่น การจัดเวทีรับฟังปัญหาผู้อยู่ใน เขตเจ้าท่า (พรบ.การเดินเรือในน่านน้ำไทย ฉบับที่ 17 ปี 2560) เวทีรับฟังปัญหาผลกระทบชี้แจงการจดแจ้ง เจ้าท่า/เวทีรับรองวิถีชุมชนโดยสภา อบต.

อภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษาที่มีข้อค้นพบที่สำคัญที่เปรียบเสมือนแนวทางในการยืนยันว่าองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม เกี่ยวกับปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยนั้นพบว่า รากฐานของปัญหาได้รับเป็นการได้รับผลกระทบจาก นโยบายของรัฐ การออกกฎหมายไปทับซ้อนทับกับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน ที่กำหนด ออกมาแล้วส่งผลกระทบต่อประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีรายได้น้อย

ตามข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ยืนยันแนวทางการจัดการทรัพยากรร่วมของ Ostrom โดยเฉพาะการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนเป็นผู้บทบาทหลักในการจัดการทรัพยากร เนื่องจากชุมชนเปรียบเสมือน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับทรัพยากร ขณะเดียวกันก็มีอำนาจผ่านระบอบจารีตประเพณีในการกำกับและ

สกฤติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

ควบคุมพฤติกรรมผู้ใช้ประโยชน์ภายใน ซึ่งการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนนั้น ต้องให้ความสำคัญกับการกำหนดกติกาในการใช้ประโยชน์ให้มีความชัดเจน (Boundaries) ว่าใครบ้างที่สามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ ขณะเดียวกันก็มีการสร้างเงื่อนไขและข้อตกลงในการใช้ประโยชน์ รวมทั้งการระบุนบุคคลซึ่งมีหน้าที่หลักในการสอดส่องและตรวจตรา (Monitoring) ผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ หรือการระบุนบทลงโทษผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ละเมิดหรือฝ่าฝืนกติกาของชุมชนแบบค่อยเป็นค่อยไป (Graduated Sanctions) และสร้างกลไกเพื่อจัดการความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (Conflict Resolution Mechanisms) ผ่านการกำหนดให้มีคนกลางเป็นผู้ไกล่เกลี่ยเพื่อยุติความขัดแย้ง

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์และสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ดังนั้นการอาศัยพลังของชุมชนเป็นผู้จัดการทรัพยากรแต่เพียงฝ่ายเดียวในระยะยาวอาจไม่ก่อให้เกิดการประสบความสำเร็จในระยะยาว ดังนั้นจำเป็นต้อง อาศัยแนวคิดการบริหารจัดการร่วม co-management ฐานคิดเช่นนี้อยู่ภายใต้ความเป็นจริงทางสังคมว่า ในปัจจุบันไม่สามารถปฏิเสธหรือกีดกันบทบาทของรัฐหรือชุมชนได้ ขณะเดียวกันก็ไม่ควรปล่อยให้สถาบันใดสถาบันหนึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจ แต่เพียงฝ่ายเดียว ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนใหม่ เพื่อให้สถาบันทั้งสองสามารถใช้อำนาจร่วมกัน (Shared Power) และแบ่งปันความรับผิดชอบ (Shared Responsibility) ในการจัดการทรัพยากร

ตามข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 รัฐควรใช้กระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยศูนย์ยุติธรรมชุมชนเข้ามามีบทบาทเพื่อช่วยเหลือและแก้ไขปัญหา เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเข้ามาชี้แจงให้ข้อมูลและทบทวนการกระทำของตัวเอง แทนที่รัฐจะใช้ยุติธรรมกระแสหลัก มาตรการทางกฎหมายเพื่อบังคับ ขับไล่หรือจับกุม ซึ่งเป็นการกระทำของรับฝ่ายเดียวที่ค่อนข้างรุนแรง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดรูปแบบยุติธรรมชุมชน แบบเกี่ยวโยง (involvement) ในรูปแบบนี้ ชุมชนมีความเกี่ยวโยงการทำงานด้านยุติธรรมชุมชนกับภาคส่วนอื่น ๆ (นิตยา โพธิ์นอก และณัฐกาญจน์, 2560)

รัฐควรสร้างกลไกการขับเคลื่อนในระดับจังหวัด โดยเชื่อมพลังภาคีภาคประชาสังคมในพื้นที่จังหวัดตราด ซึ่งมีการขับเคลื่อนงานสาธารณะต่าง ๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาสู่ความยั่งยืน และป้องกันปัญหาการกระทำผิดกฎหมายต่าง ๆ สอดคล้องกับแนวคิดกรอบภารกิจของระบบงานยุติธรรมชุมชนในเรื่องการป้องกันและควบคุมอาชญากรรมในชุมชน (Crime control and prevention) โดยการยับยั้งหรือชะลอสถานการณ์มิให้เกิดความขัดแย้ง ข้อพิพาท หรือการกระทำผิดกฎหมาย รวมทั้งเฝ้าระวัง ควบคุมสถานการณ์ การจัดระเบียบชุมชน และการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชน (กองพัฒนายุติธรรมชุมชน, 2557)

รัฐควรร่วมมือกับ ภาคีเครือข่ายโดยดึงศักยภาพของประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะร่วมคิดร่วมทำร่วมวางแผน ร่วมสังการ ในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วน เช่น ภาคีเครือข่ายภูมินิเวศน์อ่าวตราดเครือข่ายขบวนองค์กรชุมชนจังหวัดตราด สภาองค์กรชุมชนจังหวัดตราด เครือข่ายสัจจะสะสม

ทรัพย์สินจังหวัดตราด เป็นต้น หรือการพัฒนาเครือข่ายและเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายภายนอกทางด้านวิชาการหรือ การขับเคลื่อนในประเด็นงานเกี่ยวกับปัญหาที่ดินทำกินและที่อาศัย สอดคล้องกับแนวคิดรูปแบบยุทธธรรม ชุมชนแบบหุ้นส่วน (partnership) รัฐร่วมมือกับภาคส่วนอื่นในลักษณะของการเป็นภาคีและเป็นหุ้นส่วน การทำงาน (นิตยา โพธิ์นอก และณัฐกาญจน์, 2560)

หากเกิดข้อพิพาทและการฟ้องร้องคดีในเรื่องการบุกรุกหรือการทับซ้อนของแนวเขตที่ดินจนถึง การบังคับคดี หากเป็นกรณีไม่ร้ายแรง หรือขาดเจตนาในการบุกรุกหรือไม่ทราบเรื่องของแนวที่ดิน ผู้ถูก กล่าวหาว่ากระทำความผิดสมควรได้รับการพิจารณาหรือมีสิทธิเสนอขอไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาทเกี่ยวกับ ความแย้งหรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความได้ ซึ่งขัดแย้งกับ ข้อจำกัดทางกฎหมายที่ปิดกั้นไม่ให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมหลัก และยังมีข้อจำกัดในเรื่องการระงับข้อพิพาททาง คดีอาญาบางคดีที่ไม่สามารถยอมความกันได้ ทำให้ไม่สามารถระงับข้อพิพาทในชุมชนได้อย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพ (นิตยา โพธิ์นอก และณัฐกาญจน์, 2560)

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. จากการที่ระบบกฎหมาย กฎระเบียบต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับแต่ละหน่วยงานของรัฐไม่เอื้อให้ชุมชน ท้องถิ่นสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่ อย่างเช่น พื้นที่ชายฝั่งทะเลและทรัพยากรทางทะเล เป็นต้น ได้อย่าง เป็นธรรมและเท่าเทียม ฉะนั้นภาครัฐควรมีการทบทวนและปฏิรูประบบกฎหมายทั้งระบบเพื่อให้เกิดการใช้ ทรัพยากรที่ดินและทรัพยากรร่วมกันในพื้นที่ทับซ้อนระหว่างหน่วยงานของรัฐและประชาชนให้เกิด ความมั่นคงโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประชาชนผู้มีรายได้น้อย

2. ภาครัฐควรยอมรับและรับรองสิทธิของประชาชนที่จะทำกินในพื้นที่ที่ดินของรัฐตามสถานะ ต่าง ๆ อย่างเป็นธรรม อาจมีการใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐในรูปของกลุ่มหรือชุมชน รวมถึงการกำหนด เขตการใช้ประโยชน์ตามศักยภาพของพื้นที่และมีการกำหนดเขตพื้นที่สีเขียวหรือพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชน เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนได้

3. ภาครัฐควรเปิด โอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการเข้ามากำหนดมาตรการ การบริหารจัดการ และการติดตามประเมินผล ในการใช้ประโยชน์ในที่ดินและทรัพยากรของแต่ละชุมชน ท้องถิ่น

4. การพัฒนาระบบฐานข้อมูลที่ดิน การใช้ประโยชน์ในที่ดิน โดยการการจัดทำระบบแผนที่เดียว (One Map) เพื่อลดความทับซ้อนของแผนที่ในแต่ละหน่วยงานและลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นของแต่ละ หน่วยงาน และฐานข้อมูลดังกล่าวภาคส่วนต่าง ๆ สามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลและใช้ประโยชน์ในข้อมูล ร่วมกันได้

สถฤติ อีสริยานนท์ และชยาภรณ์ จตุรพรประสิทธิ์

5. ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกองทุนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนท้องถิ่นภายใต้ภาคร่วมระหว่างรัฐ ชุมชน ภาคเอกชน และท้องถิ่น ซึ่งถือว่าเป็นกองทุนทางด้านสวัสดิการของชุมชนในรูปแบบหนึ่งที่จะนำไปสู่แนวทางชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเองได้ในอนาคต

6. การกำหนดมาตรการในการจัดการปัญหาที่ดินทำกิน การใช้ประโยชน์ของที่ดิน และทรัพยากรในชุมชน ในรูปแบบของภาคีสาธารณะหรือระบบกรรมสิทธิ์ร่วม

7. กระทรวงยุติธรรมในฐานะภาครัฐควรเข้ามามีบทบาทในการจัดการเครือข่ายยุติธรรมชุมชนในอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัด และเข้ามาทำงานในเชิงรุกมากขึ้น ในการรวบรวมข้อมูล สถิติของชุมชน ฝึกอบรม และให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม ระเบียบ กฎหมาย และความรู้อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและจำเป็น รวมถึงการให้ข้อมูลประชาสัมพันธ์กระบวนการทำงานของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนให้ชาวบ้านเข้าใจ และส่งผลต่อการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

รายการอ้างอิง

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. (2545). *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: ทางเลือกใหม่สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

กองพัฒนายุติธรรมชุมชน. (2557). บทบาทหน้าที่ของส่วนราชการสังกัดกระทรวงยุติธรรมในการดำเนินงานตามแนวทางการรับและแจ้งเรื่องราวร้องทุกข์ตามนโยบายการอำนวยความยุติธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม. ใน *เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม.

คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลเกาะหมาก. (2559). *การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยตำบลเกาะหมาก*. ตราด: คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลเกาะหมาก.

คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลคลองใหญ่. (2559). *แนวทางการพัฒนา ที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย ตำบลคลองใหญ่ อ.แหลมงอบ จ.ตราด*. ตราด: คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลคลองใหญ่.

คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลชำราก. (2559). *การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยตำบลชำราก*. ตราด: คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลชำราก.

คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลหนองคันทรอง. (2559). *แนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยตำบลหนองคันทรอง*. ตราด: คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย ตำบลหนองคันทรอง.

เครือข่ายภูมินิเวศน์อ่าวตราด. (2559). *พื้นที่ “อ่าวตราด” จ.ตราด*. ตราด: เครือข่ายภูมินิเวศน์อ่าวตราด.

- เครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป. (2556). รายงาน: ภาพรวมปัญหาที่ดิน และแนวทางแก้ไข. วันที่ค้นข้อมูล 18 มกราคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://v-reform.org/v-report/%E0%B8%A0%E0%B8%B2%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%A7%E0%B8%A1%E0%B8%9B%E0%B8%B1%E0%B8%8D%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%97%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B8%94%E0%B8%B4%E0%B8%99-%E0%B9%81%E0%B8%A5%E0%B8%B0%E0%B9%81%E0%B8%99/>
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย และคณะ. (2548). *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การคืนอำนาจ แก่เหยื่อ อาชญากรรมและชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ชล บุนนาค. (2555). *แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะทำงานเครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป.
- ดวงกมล เลาวกุล. (2557). การกระจุกตัวของความมั่งคั่งในสังคมไทย. ใน *ผู้สังคมไทยเสมอหน้า*. (หน้า 37-59). กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิตยา โพธิ์นอก และณัฏฐกาญจน์ สุกรัตน์เมธี. (2560). *ระบบยุติธรรมชุมชนในประเทศประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ปัทมาวดี โพชนุกูล. (ม.ป.ป.). *เอกสารประกอบคำบรรยายเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ผู้นำชุมชนในพื้นที่อ่าวตราด. (2561, 25 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
- สิทธิโชค ลางกุลานนท์ และคณะ. (2563). การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ภายใต้แนวคิดยุติธรรมชุมชน: กรณีศึกษาเครือข่ายยุติธรรมชุมชน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา. *วารสารการเมืองการปกครอง*, 10(1), 52-73.
- สำนักงานจังหวัดตราด. (2560). *แผนพัฒนาจังหวัดตราด (พ.ศ. 2557 - 2560) ฉบับทบทวนใหม่ (รอบปี พ.ศ. 2560)*. ตราด: กลุ่มงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดตราด.
- อภิรดี พลีน้อย และคณะ. (2555). การพัฒนาการจัดการความขัดแย้งในชุมชน โดยใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทชุมชนโดยอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทชุมชน. *วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์*, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม), 39-48.
- Braithwaite, J. (1998). Restorative Justice. In M. Tonry (ed). *The Handbook of Crime and Punishment*. New York. Oxford University Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.